

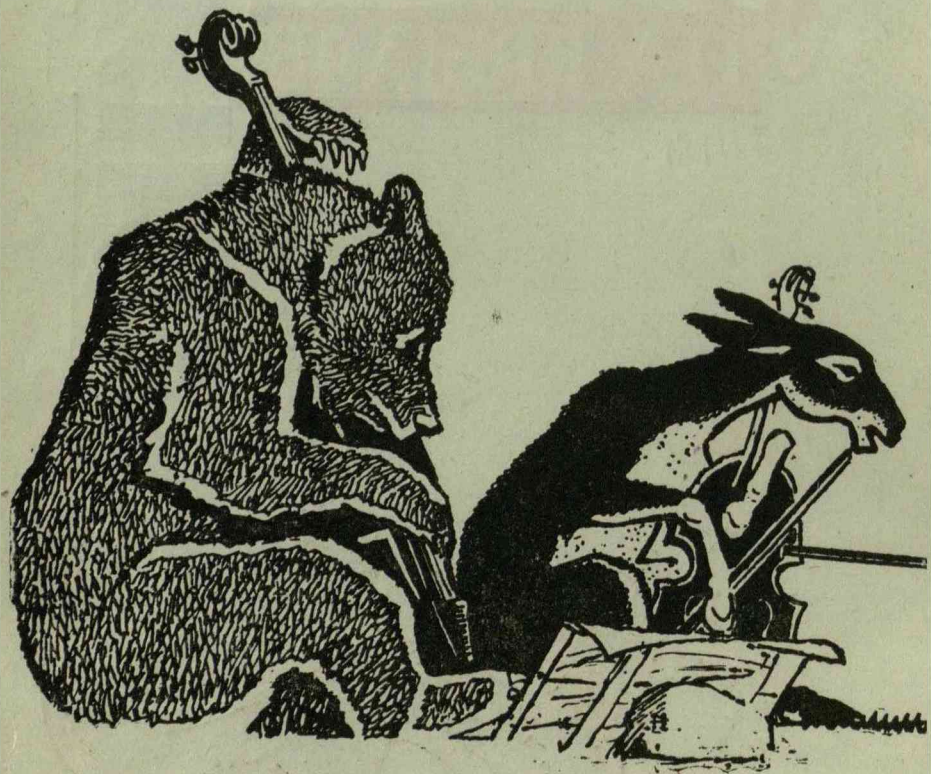

И.А. КРЫЛОВ

БАСНЯЛАР

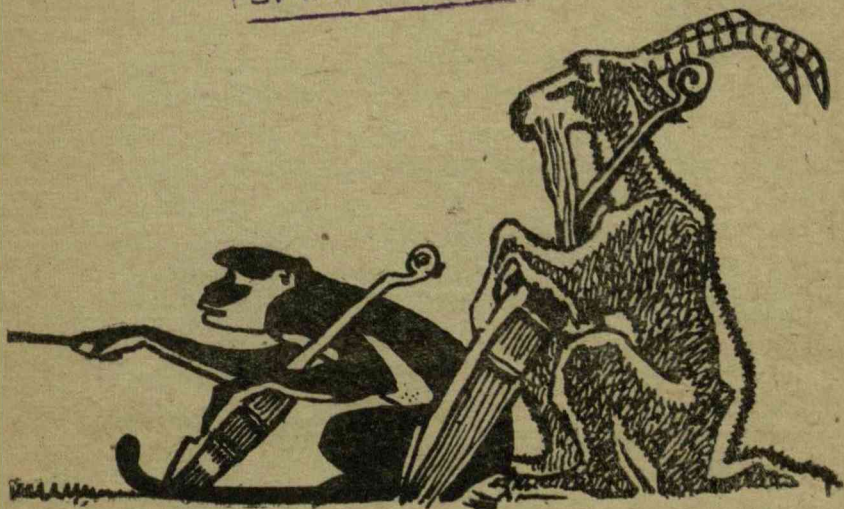

И.А.КРЫЛОВ

БАСНЯЛАР

Хак. обл.
БИБЛИОТЕКА

ХЫЗЫЛЧАРДАҒЫ КНИГА ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫН
ХАКАСИЯДАҒЫ ПОЛИН
АБАКАН — 1966

ТАПТЫРҒАС

Стр.

Сөс алны	3
Мартышканаң очки	6
Демьянның мүйі	9
Рак, Хуу, Сортан	11
Көріндеснең обезьяна	12
Чапсырхос	13
Моськанаң Слоп	15
Түлгүнең виноград	18
Пағанаң Тазын	19
Көökнең Питук	21
Квартет	24
Сосха дуб төзінде	27
Харғанаң Түлгү	28
Хоосханаң Повар	31
Пүўрнең Хоосха	33
Пүўрнең Турна	36
Сортан	39
Пүўр адай хазаазында	41
Чой	44
Тербенчі	47
Кресеннең чалчызы	49
Сарысханаң Хымысха	51

СӨС АЛНЫ

Саблыг орыс писательнің И. А. Крыловтың баснялары, прай даа совет чоңының тіліне тілбестеліп, чиит литератураларға басня жанрын төстирге полыханнар. И. А. Крыловтың басняларын хакас чон литература азахха турчатхан тустох хығырып пастаан. Олғаннар, улуғлар хығырчаң пічіктерде пірер-ікілер басня («Обезьянның көріндес», «Слонның Моська», «Кресен паза чалчызы») 30 чыллардох кіріп пастаан.¹ 1935 ч. К. Самрин тілбестеен «Крыловтың баснялары» тіп сборник сыххан. Ол сборникке орыс писательінің 21 баснязы кірген. Анның пеер мыңча баснялыг алынча сборник пістің литературада сыхпаан. 1958 ч. А. Астанаева тілбестеен «Олғаннарға» тіп, 10 на басня сыххан.

30 чыл пазыңа К. Самрин тілбестеен сборник, аның хумартхызына чарыдылған чіли, сыхча. Поэт хайдаг ус тілбесчі полғанын хығырығчы поэзы даа сизер.

К. Самриннің тілбестеп сығарған сборнигін С. Бабинцев² орыс баснопизының чир үстүнде саблан

¹ Н. Л. Коков. Хығырчаң житап. Пастағы чардых. Узінчі чыл үгредин. Новосибирск. 1933 ч.

² С. Бабинцев. Мировая известность Крылова. В кн. Исследования и материалы. Огиз. Гослитиздат 1947. стр. 269.

парғанынаңар чоохтапчатхан статьясында адапча. Тиңнестір көрзең, чапсых пілдірче мындағ хабар: хакас тілінең И. А. Крыловтың баснялары ікі чылға хырғыс тілінең, ұс чылға чуваш, пис чылға алтай, читі чылға туркмен тілдерінең пурун сыхханы, че пір чўс он пис чылға азербайджан, хырых сигіс чылға казах тілдерінің соонаң сыхханын хығырзаң.

И. А. Крылов хайдағ хайхастығ поэт полғанын К. Самрин тілбестеен баснялар маңат көзітшелер. Орыс чонның хыйға, чітіг, өтіг, сімеркечі, хормачы сағызын пір дее уратпин, чалтырамазынаң хакас чонға читір пирген. Дворяннарның, чиновниктернің, олаңай чонның хара сағызын, чойын, арғаазын, аласымын, киртінчегін ўзўріп, сизіндіріп, уяттырып сағыс хабындырчатханын К. Самрин идөк чахсы пірче. Басияның ўгреде алып одырған өөн сағызын чарых сығар салған.

Хакас чонға И. А. Крыловтың туюх, ибіре чоохталчатхан сағызы пілдістіг, пістің нымахтарда, аңхустар ырларында, сыыттарында андағ кибір парох. Аңнарның, хустарның омазында, кізінің хайдағ сариин, хылығын ўзўрчеткені оңарылыстығ полар. Аннаңар саблығ орыс писателынің басняларын хакас кізі хынып хығырар, поэзына көп чапсых нима табар.

К. Самрин тілбесчі ле полбаан, ол чахсы поэт, аның стихотворениелері («Летчиктің ыры», «Поомчылар ыры», «Бандиттернең күрескеннернің ыры», «Чайғыда иртен», «ОСО кружогынзар») 1935 чылда «Хакас облазының пастағы литературнай конкурзының материалларының сборнигінде, паза 1936 чылда «Пастағы хаалағлар» сборникте сыхханнар.

К. Самрин пастағы учебниктернің пілістіг, тіспен авторы полған. Ол хакас школаларына он азыра учебник пас салған. Ол санда «Наа чол» — школа-

ларның буквары, «Пістің тілібіс хакас грамматигы», «Наа хоньх» — улуглар буквары. «Грамматика» — толдыра нимес ортын школа учебнигі, пастағы чардых, «Хыгырчаң китап» — пасталыг школаа, аннаа даа пасхалары.

Хакас чонның литературазы, культуразы азахха кірчеткен тузында К. Самрин көп нима идіп, улуг туза иткен. Пу сборник, ікінчизін сыгып, К. Самриннің ус тілбесчі полғанын көзідіп, пістің литератураа хыгырчаң чапсых нима хозар.

У. Кирбижекова.

МАРТЫШКАНАҢ ОЧКИ

Кирип парганда, Мартышканың хараа уярхабысхан.
Кирилердең, тізең, ол көп хатап искен —

Харах уярхап парғаны

Харығ даа, хомай даа полза,

Ол тың чабал ниме нимес:

Очки ле алып аларға кирек.

Алты-читі очки

Алып алды Мартышка.

Очкилерін іди, піди тудып көредір ол;

Ол полбаанда тигейіне сал көрче,

Нимезе хузуриина

Нинче-нинче очки іл салча,

Удаа чыстап көрче очкизін,

Уғаа полбаанда чалғапча.

Чоо майыхханча тартысты —

Чох, очкилердең туза чоғыл.

«Тфу, айна, — чоохтанды Мартышка, —

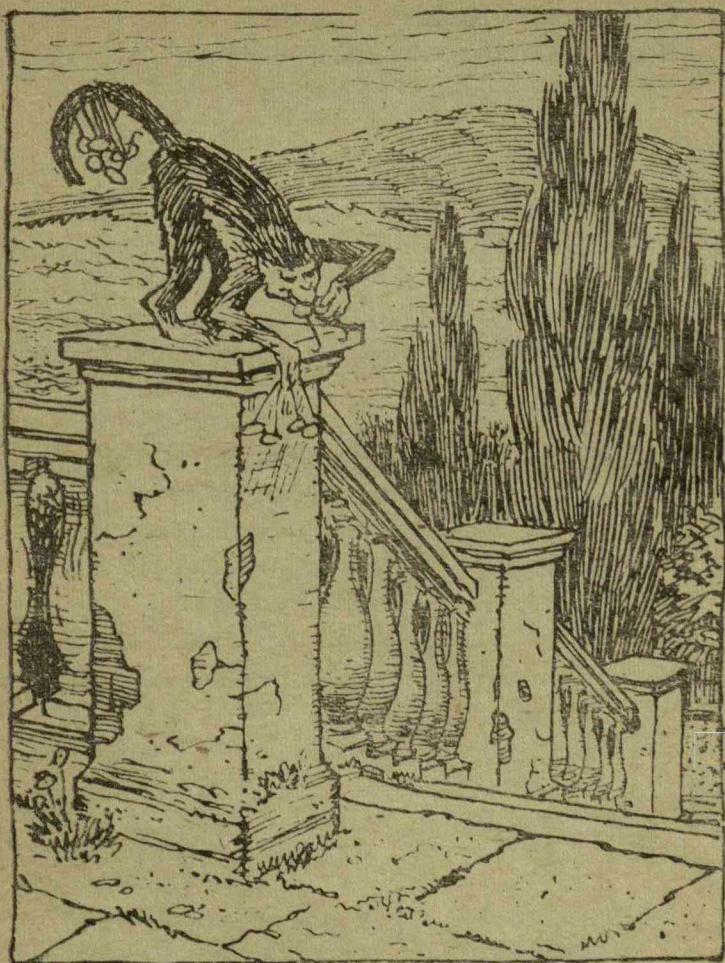
Тфу-тфу! — түкүрін түсті ол. —

Чой чоохты ноо кізі истедір, алығ, —

Чоохтанды өкпеде Мартышка. —

Очкидеңер мағаа көп чой чоох чоохтааннар,

Ондайлығ нимезі аның — тузазы пір тамыр
сасча даа чоғыл».

Тарын парғанынаң паза пичелден
Тасха очкилерні хуластап киліп тастады.

Одыла чачыраан очкилернің

Оох-теек унахтары

Чарых кииде күн хараана

Чалтыңназа ла түскеннер.

□

Хайзы кізілер, пу аң чіли,

Тузалан пілбин чахсы нименен,

Оң-пазы аны чабаллир,

Постары пілбеен нимені күснен

Оодарың олар кирексир.

ДЕМЬЯННЫҢ МУНІ

«Хончиичаам, минің чағыным!

Хомзынма, мүннең оортадах». —

«Аринча тохпын, хончиичаам». —

«Ам даа пірее табағас істек се:

Мүнім сып сыннаң даа

Маңат хайнадылған!» —

«Ідök тее үс табах істім». —

«Иртінме, санабааң піс аны!

Ізерге көңнің не пар полза,

Іс, азыран, хончиичаам, тосханча!

Хайдағ маңат мүнім!

Хайдар-хайдар үстіг!

Янтарьнаң на¹ тартыл парған осхас,

Я, я! Че өріндір, ынағчычаам!

Мына миндір, істі-харын,

Мынзы, тізең, стерлядь кизегі.

Аарлазына анаң, ипчічеем!»

Піди Фока хончин хончых Демьян

Пірсінде ибінде сыйлаан.

Тынағ, одырыс ағаа пір дее пирбеен.

Тир Фокадаң, суғ ла чіли, аххан.

¹ Янтарь — чир алтынаң хазылып алылчатхан, тас пол парған смола; кічичек кизегестерің учурапча.

Ам даа, неке, ол пір табах алча,
Артхан-халған күзін сыгарып, тооза оортапча.

«Хынчам пот ам нанчыма! —

Хысхырыбысхан Демьян. —

Улуғ көөллүг кизее, тизен,

Уундар даа тыртыспын.

Че, минің паарсағым,

Чибіс ам даа пірее табағас!».

Минің өрекен Фокам

Мүнге хайди даа өстіг полза,

Мындағ хыялдаң тизіп,

Маңзытта пөрийин, хурын хаап алып,

Сала маңзыри сығара хонып,

Сағыс чох ибінзер чүгүрді.

Ол сыынаң Демьянзар

Ол азаан даа паспады.

РАК, ХУУ, СОРТАН

Арғыс улуста чөп чох полза,
Аарда чылбас оларның кирегі.
Андаг киректең пір дее ниме сыхпас,
Аннаң оларға ирее ле полар.

Пірсінде Рак, Хуу паза Сортан
Пірігіп, таарлалған хаңааны тартарға чапсынғаннар.

Ол аар хаңааға
Олар үзөлең көлінгеннер.

Азахтаң түскенче
Ачаңнар сіренчелер.
Хайди даа күстензелер,
Хаңаалары пір ле чирде.

Нинче дее сірензелер,
Нимелері чылбинчадыр.
Хаңаалары аар полбасчых,
Хада пір чирзер тартсалар.

Арғыстары ачаң Рак
Ағас төзінзер сөзірче.
Хуластап ханадынаң,
Хуу пулутсар сіренче.

Соох суғны солбырадып,
Сортан суғзар тартыпча.
Хайнызы пыролығ, хайнызы сын
Хайдаң піс аны пілербіс.

Ачаңнарның хаңаалары
Ам даа анда турчадыр.

КӨРІНДЕСНЕҢ ОБЕЗЬЯНА

Көріндесте позын
Көр салып, Мартышка
 Абаны ағыринчах
 Азаанаң сазыбысты.
 «Паарсах минің кумым,
 Пастырдах пеер, көрдек!
Анда тігі ноо сырайдыр? —
Абадан Мартышка сурча. —
Ахсы халбах, позы кипсіс,
Аар-пеер хылчаңнап, хойралча!
 Сағысырастаң моныбызарчыхпын,
 Салаа даа төйі полған ползам агаа.
 Сах мындағ хойралчыхтар парын
 Сағам, кум, позың даа сөле магаа.
Мындағларны пис-алтыны
Мин кумаларымнаң амох
 Салааларымнаң даа
 Сағаа санап пирем». —
«Кумаларны санап син істенгенче,
Кума, чахсаан поссар көрбечен ме». —
 Мартышкаа Мишка нандырған.
 Маңат туза полардаң аның чөбі
 тик чирге ле парған.

ЧАПСЫРХОС

«Изен, аарлыг нанчым!

Хайди полдың? Ниме көрдің?»—

«Музейде, минің ынағчым!

Ус часча мин анда чөрдім.

Таңнабали таңнадым,

Түзебеен дее хайхастар анда,

Сөлечен дее сөсті таппадым,

Ниме чоғыл пу чир чалбахта,

Хайдаг аңнар анда көрбеем, хустар!

Хайдаг өрбекейлер, хайдаг тараканнар;

Анда өң-пазы оох-теек хурт-хоостар

Сүлейке өтіре көрініп чатхлааннар!

Хай піреези изумруд¹ осхас,

Пасхалары, тізең, кораллға² төп-төйлер!

Көрген кізі чапсыбин ирт полбас,—

Музейге кіргеннер ол нимені прай көргейлер.—

Хайдаг кічицек анда коровкалар³!

Типчөс пазынаң даа кічицектер парлар!»—

«Слонны чи көрдің ме? Хайдағдыр, улуғ ба?

Сағаа тағ сині пілдірді полар тіп сағынчам».—

«Слонны тидің ме хайдаг син, ол анда ба?»—

«Анда».—«Че, харындас, пыролығбын:

Слонны мин аңарбаам».

¹ Изумруд — аарлыға паалалчатхан тас.

² Коралл — талай хурты, тың кічицек.

³ Коровка — кічицек марха сині, чохыр хоос хурт, сырты тоғылах, түндерген хазан осхас; учугадыр.

МОСЬКАНАҢ СЛОН

Улуғ слонны көзідерге тіп,
Улицаларча чидін чөргеннер.

Пілдістіг поладыр ноо даа кізее:
Пістің чирде Слон — чапсыстығ нима.
Аннаңар аның соонча
Аргаастар аңмай чөргеннер.

Хайдаң-да сығара хонминаң
Хап-орта оларзар Моська кили.

Моська Слонны көр салбинаң,
Мойнын сөөлдіре тудып,
Аныңзар сегір тур;
Ачаң хыңзыпча, атыхча, үрче.

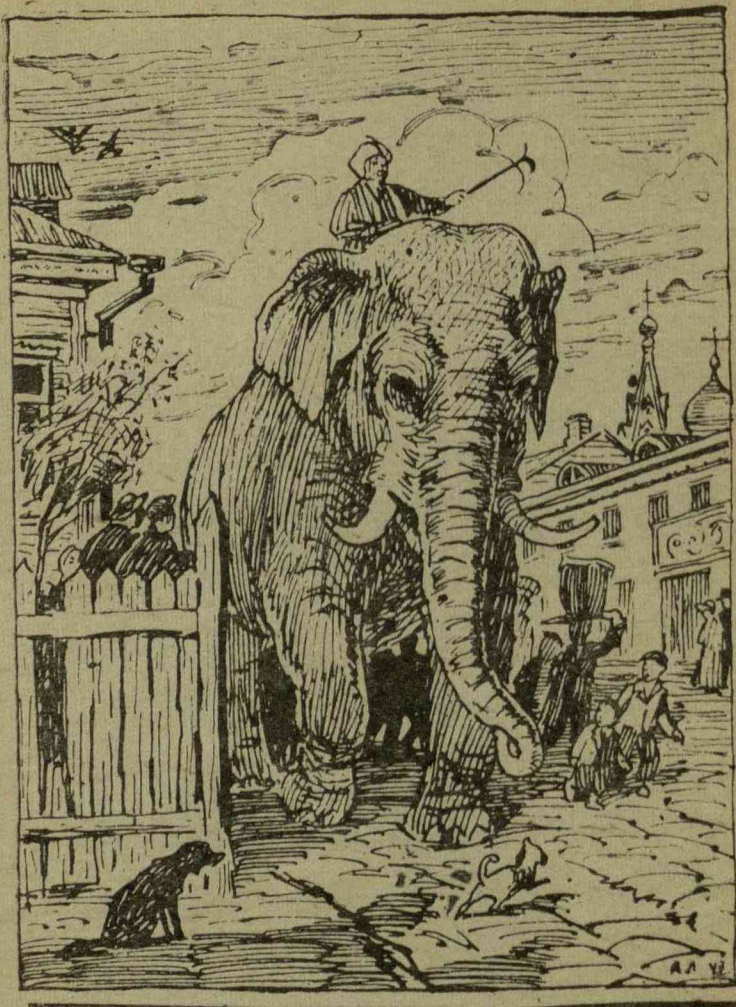
Көрбессер бе зе, Слонзар ол
Көні тудызарға кірче.

«Хончиичаам, уятха кірбе, тохтабыс,
Хомзын турарзың соонда поэң даа,—
Ағаа Шафка чоохтап тур.—

Алып Слоннаң сағаа хайдар тартызарға.
Көрдек се, үнің дее чідір салдың;
Көкесімненгенің нимее чарир?

•Хайди даа үр турзан,
Хайбинча Слон синзер,

Парзың ма син ағаа, таң чоғылзың ма.
Пастырғаннаң іскер ол пастырча».

«Ээк син, хайдагың!—Моська нандырча.—

Сизін полбинчазың аны:

Пот ол минің чүреемні көдірче —

Попса даа тудыс чох

Мин тудысчылға кір парам,

Адайлар миннеңер чоохтассыннар:

«Ай, Моська, хайдағ өткіндір!

Күстіг дее, неке, ол полар,

Күлүктің көрбессер бе зе, Слонға үрчеткенін».

163141

Хак. обл.
БИБЛ. УТЕКА

ТҮЛГҮНЕҢ ВИНОГРАД

Астап парып Түлгү кума
Чағынхы садха кір парған.
Пыс парған виноградты ол анда
Ағас пазында көр салған.
Харахтарынаң виноградтарға
Кума хази, паарсах көр тур.
Сілегейін тілінең чалғабызып,
Кума тістерін хычырат тур.
Сабағалығ тадылығ суғлығлар —
Яхонт ла чілеп пызыңнасчалар.
Пида, тізең, мында Түлгее пу ла:
Олар пөзік салбаңназып турчалар, —
Хайдартын даа Түлгү сегір көрзе,
Чағын кіріп алчаа аның чир чоғыл.
Харахнаң виноградты көрзе дее,
Тіспінең хайди даа чит пола чоғыл.
Түлгү пір час тикке ле иртіріп,
Ачырғанғанынаң парчадып, чоохтанды:
«Нимедір зе, көрерге ол чахсы,
Пысхан чистек, тізең, пірдее дее чох полды.
Мындағ хастағ чистек чізең,
Тізің хабыхтыр саларзың».

ПАҒАНАҢ ТАЗЫН

Пүкте Паға Тазынны көр салған.
Пу Пағачах, істі көечі полып,
Пүдізінең ағаа тиң полыбызарға сағынған.
Пүгүріл киліп, Паға істіне киині тартынып,
Чоо сіренче — күзі нинче алғанча —
Чооннап парып, Тазынча поларға.
Чол хазында отта пір Паға одырча.
Чоохтан тур Пағачах піди ағаа:
«Көрдек, кума, минзер, табыраанча, көрдек,
Көр, хозылдым ма мин, тазынча парбын ма?»
— «Көр, көрбе, кумачаам, кө-өп, көп кирек!» —
Көк от аразынаң кумазы чоохтанған.
Паға пу чоохты истіп салабас,
Паза хатап тыыстанып, сіренді.
Пар-чох күзін сығарабас,
Пазох кумазынаң сурды:
«Табырах, чоохта, кума, ам хайдағбын,
Тазын синінче пол парибын ма?»
— «Тарын, тарын ма, сын чоохтирбын —
Тастабыс пу сағызыңны, кума:
Сіреніп, тыыстанып, хайди даа күстензен,
Син тазынға тиңнезіп парардаң —
Сізіп, симіріп, улғат полбинчазың.
Сизін, пілін! Хайди син пол пардың?»

Аны истіп, Паға уламох кўстенді.
«Ам чи?» — сурча. — «Андағох», — чоохтады
Ағаа пірсі. Паға уламох сіренді,
Артхан-халған кўзін прай сығарды:
Өзіп тее, улғаадып таа полбин,
Өстеп ала, хайдар-хайдар тыысталып,
Өткін Пағам Тазыннаң тиңнес тее полбин,
Өл парған, тыысталғанына чара чачырап.

КӨӨКНЕҢ ПИТУК

«Паарсах Питугазым, хайди өтiг
Маңат син ырлапчазың». —

«Пар-чох ағас аразында син осхас, Көөк,
Минiң чағыным, пiсте пiр дее ырчы чоғыл:
Паарыма, чүрееме минiң уундар чахсы
Синiң сөөлдiре тартып ырлааның!» —

«Паарсах минiң Кумым, синiң ырлааныңны
Пiр дее ирiкпин тыңнаадағын». —

«Ынағ минiң чөрчеем, абахайым,
Че аасхын таа пирим,

Ырлап син тохтазаң, мин сағып,
Сағып таа полбинчам

Ыр-сарынны синiң паза хатап
ырлырынны...

Хайдан киледiр мындағ маңат үн?

Хайдағ арығдыр ол, ирке, өтiг дее!..

Андағ, кума, сiрернiң родыңар:
постарыңар улуғ нимессер,

Анаң көрзе, сiрернiң ырыңар

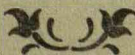
Соловейнинең дее халбас!» —

«Аарлығ кумым, сағаа алғыс.

Сын пар сағызымнаң мин чоохтапчам;
Өөр худай хусхачаанаң даа

Син артых ырлапчазың.
Полғанына ла мин мыны чоохтап,
Искір чөредірбін».
Поробей мында пол парып,
Пуларға піди чоохтады:
«Пос поэңарны сірер, ынағчылар,
Ун дее чідіре махтассаңар,
Хомай сірер ікөлеңнің
Музыкаңар!»
Хорыхпин кіректен, нимеден
Ноо нименің үчүн
Қоок питукты махтапчадыр? —
Қоокті Питук махтапчатханнаңар.

КВАРТЕТ

Сохтаначы Мартышка,
 Осёл,
 Ќскі,
Хойрых азах Мишка
 Квартет ойнирға
 Сағынып алғаннар.
Нота, бас, альт, ікі скрипка¹
 Олар таап алғаннар.
Анаң саста липаның тўзінде
 Тўртўлең одырыбысханнар.
Постарының искусстволарынаң
Чарыхты чапсыдарға сағынғаннар.
 Ыхтарын тартып турлар.
 Толка, тізең, пір чоғыл.
«Тохтаңар, ооллар, тохтаңар! —
 Мартышка хысхырчадыр. —
 Музыка піди хайди парар за?
 Сірер саба одырчаттырзар.
Син, Мишкачах, бас алып ал,
 Альтха тустас одыр,
 Мин, прима, втораа¹ тустас одырим.
Ол туста пасха музыка парар:
Пісті исте, тағларнаң ағастар,
Плесет сал сығарлар!»
Одырғлабызып квартет пастадылар.
Ол андағ даа полза, орта парбинча.
«Тохтаңар, мин ондайын таап алдым! —

¹ Нота — музыкада алынча, музыка тоны паза аның танығы, нота книгазы, нота танығы, ўннің пўзік пе, чабыс па поларын кўзітче. Бас — скрипкаа кибірліг, чоон ўннің музыка инструментті (виоланчель паза контробас). Альт — улўғ скрипка, олаңай скрипкадаң пір тўп-тўй ўннің, скрипка — ых, смычок — ых тартчаң ниме.

Осёл оларға хысхырча. —
Хости прайзыбыс одырзабыс,
Киреебіс ол туста чахсы парар».
Осёлны истебес,
Хости одырдылар.
Андаг даа полза, квартеттен
Пір дее ниме сыхпинча.
Кемге хайди одыардаңар
Таласнаң үзүріс улам улғаатча.
Оларның табыстарына
Соловей² учух килді:
«Ниме полча? Хайди полдар?» —
Олардаң ол сурды.
Киректерін үзүр пирерге
Прайлары алданып турлар:
«Пір часча ла сыданып полыс пир,
Квартедібісті орта турғыс пир пар:
Пісте пар инструмент,
Пісте пар нота!
Хайди піс одырибыс,—
Піске син чоохта». —
«Нанчылар, музыкант поларға
Піліс кирек полча,
Паза сірернинең сиргек арах хулах,—
Соловей оларға нандырча,—
Сірер зе, нанчылар,
Хайди даа одырзар,
Музыкант полып
Чир дее полбассар.

¹ Прима — оркестрдегі пастағы скрипка, втора — ікінчі скрипка.

² Соловей — кічичек, саблыг, ырчы хузычах.

СОСХА ДУБ ТӨЗІНДЕ

Хатығ дубтың төзінде
Харны педей парғанча,
Сосха жёлудь чіп алған.
Соонда андох узуп алған.
Улуғ частығ Дуб төзінде
Узуп алып, Сосха турды.
Харахтарын хазыра тартып,
Хорхлап чирні чыстады.
Дубтың чилегелерін
Тумзиинаң хас сыхты.
«Ағасха пу сайбағ полча,—
Ағаа Дубтаң Харға чоохтаан,—
Чилегелерін асхлап сәлзан,
Чилге, күнге Дуб хуруп парар».
«Хурузын,— чоохтанды Сосха,—
Хулаам даа хыймыратпаспын мин пуғаа.
Аның тузазы мағаа пір дее чоғыл;
Аябаспын аны, саңай даа чох полза.
Мағаа чахсы, жёлудьтары ла пар полза,
Азым—олар, олардаң симірчем».
Чоохтанған Дуб ағаа: «Чажсы алынчааң чоғыл!
Чоғар тунчуғыңны көдір полчаң ползаң,
Сах пу жёлудьтарның минде өсчөткені
Сағаа сах андох көрінерчік».
Хайзы кізі ідөк харасхыланып,
Науканаң үгредігні, ученайларның тоғыстарын
Пір нимее салбин чоохтапча.
Пілчөө, тізең, аның чоғыл:
Оларның плодынаң
Оңдайланып, тох полчатханын.

ХАРҒАНАҢ ТҮЛГҮ

Чонға нинче-нинче
Чоохтачаң полғаннар
Чойырхас тың хомай
Чабал ниме тіп.
Ол чоохтар, тізен,
Орта, чахсы даа ползалар,
Оой толдырылбинчалар,
Туза пол полбинчалар.
Чүгүрік тілліг чойырхос
Чүленмин дее пастыр килзе,
Чүректе пірее пулуңас
Хачан даа таап алча.

Хайдаң-да кизек сыр
Харға алып алтыр.
Хазың пазына одырып,
Хурсахтанарға сағын тур.
Сағыс пір түрче сағынып,
Салаада одырча,
Сарығ өңніг сырны
Ахсында ол тутча.
Хамазы, мында хап орта
Ойынчыл, чойырхос Түлгү
Ойлап, найхаңнап түс пари.
Кииде сырның чызын тартып,
Кинетін Түлгүчек тохти түсті.
Кизек сырны Түлгү худағай
Харғаның ахсында көр салды.
Сырға Түлгү хычаланып,
Сыданып, пазынып полбады:
Сымзырых азах узынаң
Ағассар Түлгүчек пас парды;

Хараан көр тур
Харғадаң албин;
Хазынзар ол чағын пас килді,
Хузуриин пулғап ала.
Чадап ла Түлгүчек тын тур,
Чалғанып, тадылығ чоохтан тур:
«Чалахайым, Харғачаам,
Син хайдағ маңатсың!
Хайдағ маңаттыр мойнычааң!
Харааң чи — чоғыл чоохтачаа,
Харамнанмин чоохтап сыхса —
Нымах ла ысхан осхас полар!
Чүктерің чылтыңнас турлар.
Чүзің, пурнын чахсы уундар!
Чүгүрік полар азахтарың!
Унің, неке, тың маңат полар!
Ырлап пир, минің нанчычаам!
Ырлирдаң пір дее уятпа!
Ынағ минің пичем,
Унің истіп алим тибес
Хайдағ ла сыннаң даа поларчых.
Хан абахайыңа хоза
Ырлирға күс ползан,
Ол туста син пісте хан-хус поларчыхсың!»
Көйтік Түлгүнің паарсах сөзіне
Көксі, чүрее Харғаның хайылды.
Көдіріл киліп азах үстүне,
Харға нинче пар үнінең хаахтабысты.
Кизек сыр аның ахсынан
Килкімінең түс парды,—
Китеп турған Түлгү,
Хаап алып, чылбыри халған.

ХООСХАНАҢ ПОВАР

Пір Повар

Пічікчі

Ойлаан поварнядаң¹ кабаксар

(Ол күн кумазының ол ибіринин иткен).

Ит, хаях нимезін Күскедең хадартып,

Ибінде Хоосханы тастап парды.

Кабактаң ибінзер ол айланып,

Хайдағ ниме ибінде көр салды?

Полның ортызында

Палыхтаң иткен пирогтын

Артхан-халған унахтары

Анда-мында чатхлапчалар.

«Ур-Мур-р, ас-ас, ма-гаа» тіп,

Уксустығ сабанах хыринда

Тарынып, кібіреніп, Васька

Таңах идін тайнап тур.

Аны повар уяттырча:

«Ай-ай, Васька, тоспас харын!

Кізіден полардаң стенелердең дее

Чоо уядар кирек син, Хоосхачах!

(Уядардаң Хоосха-Васька,

Уламох тың сірен пари.)

¹ Поварня — поварның ас-тамах пызырчаң туразы.

Хайди-пиди?! Сині, Васька,
Хачаннаң даа сынчых хоосхаа
Аал-хончыхтар санаңнар.
Амды чізе... Хайдағ уят!
Олар прайзы пиди тирлер:
Оғыр Васька! Васька — чой!
Ачын пүүрні хой хазаазына
Аарда кирбес ээзі кізі,—
Оғыр Васьканы, поварняа полардан,
Оградаа даа ам кирбес кирек.
Мындағы пістің чирлерге
Мындағ Васька — сайбағчы.
Паза чуманаң язва!!»
(Васька, тізең, истіп ала чіпче.)
Ораторым¹ узун чоохха түзібісті,
Ол Васьканы ўгреткеннең ўгрет пари.
Нимедір зе? Хоосханы Повар
Ўгреткенче,
Нинче пар хаарған идін
Анзы прай чіп салған.

Пасха поварға мин, тізең,
Чахығ пирерчікпін —
Пазып кирт саларға стенеді:
Ўлгү күзі кирек чирде,
Ўр чоохтазып, тик чирге чоохты
таратпасха.

¹ Оратор — съезде дее, митингте дее, чыылығда даа чоох чоохтачан кізі.

ПУҰРНЕҢ ХООСХА

Арыҕдан Пүөр тиремнее
Ааллап нимес, позын ал халарға тіп,
Ахыңнабинаң кире чүгүрген.
Ам ол позының теерізін осхырған,
Аның соонча чүгүрчең адайлығ
Аңчылар сүрізіп одырған.

Көрінген не пастағы ізікке
Көні килбинең кире хонарға
Көңні пар полған Пүөрнің.
Көрбессің ме зе, хайдағдыр ниме:

Парчан ізіктер пиктегде.

Васьканы сиден үстүнде

Пүөр көр салып, алдан тур:

«Пүүнгі ле кўнге чазын халарға —

Пүкте, истіпчезің, адайлар ўрче,

Пүгүр мўс пырғы чабал тапсапча?

Ол ниме прайзы мині сүрісче!

Ондайлығ, чахсы кізі мында кемдір?» —

«Осиптаң сурындах, — Васька ағаа чоохтаан, —

Ол тың чахсы кізі». —

«Ойымда мин аның хучазын тут салғам». —

«Ойла, андағда Трофимзер, ол даа чахсох кізі». —

«Чох, хорыхчабын мин аннаң:

Чол хазында хурағанын мин чіп салғам». —

«Андагда, син Демьянзар пар көрдек». —
«Андар мин пар полбаспын:
Аның өскі палазын апарыбысхам:
Амды ол даа мағаа тың тарынча». —
«Хомай полтыр киреен! Арса, Клим сині ал халар!» —
«Хорыхчам, Васькачах, Климнен:
Хорлаңалығ көл хазында пылтыр
Хоор пиизінің хулунын тут салғам.
Хычан чөрче мағаа ол аннаңар». —
«Хычан, Кум, көр турзам, тың улуг полтыр,
Парчазына мында сайбағ салтырзың!
Паза хайдаң ал халарларын сағыдың? —
Васька Пүүрге тарынып чоохтанды. —
Пар-чох пістің тиремнеде алығ кізі
Сағаа сах іди, неке, табылбас.
Сағыба даа: ноо кізі сині ал халар.
Посха хомай иде — позыңның мойнына,
Позың позыңны син, нанчы, пырола.
Нинче дее сурынзаң — сын оларның саринда,
Нимені таараазың, аны ам кизіп ал».

ПУҰРНЕҢ ТУРНА

Пүүрнің хычалиин
Полғаны ла пілче;
Пүүр ниме чізе,
Сөөк-саахты үзүрбин чіпче.
Пірсінде пір Пүүрге —
Хычалиинның сылтаанда —
Пида чиде салған;
Сөөк турыбысхан тамаанда.
Полбин тур Пүүр
Тынып таа, өстеп тее.
Пок, хайдағ тус
Читті ағаа, — сынап таа
Хатығ наахха азахты
Көзе тебері ле хал пари!
Харын даа чағында,
Көрзе, Турна иртіп пари.
Аны хайди полза танығнаң
Позынзар хығырды.
Анаң Турнаа алданып,
Полыс пирерге сурынды.
Турна ипти турып алып,
Пүүрнің ахсына
Тумзиин суххан,
Урундыра поэның мойнына.

Чадап, хайди полза,
Турна ол сөөкті сығарған,
Чалын тоғызының үчүн
Аларға сағынған.
«Ойын пазы кұл турзың! —
Хазыр аң хысхырды.—
Оңдай ниме, Турна,
Син сағынып алдың!
Сағаа тоғызыңның үчүн ме,
Турначах?
Хайдағ ниме сағын тапхазың!
Син, нанчыцах!
Анзы чи сағаа ас па:
Узун тумзиинны позицның
Алығ пазыцнаң хада
Тамаамнаң пүдін апардың?
Син, нанчыцах, сүс аар,
Мында хайынма!
Сизін чөр мыннаң аңдар,
Мағаа паза урунма».

СОРТАН

Сортанны хоптап чаргаа

Пічіктер пиргеннер:

«Кӱлде аннаң чуртачаа чоғыл!» тіп
искіргеннер.

Аны пыролапчатхан ниме пір хаңаача
таап алғаннар.

Сортанны чарғызар улуғ лохан суғда
ағылғаннар.

Чарғычылар ырах нимес
чыылысханнар:

Чағынхы пӱкте оларны
хадарғаннар.

Че аттары архивте¹ халтыр.

Мына олар:

Ікі Осёл, ікі Кирі чабал ат,

Ікі бе, ӱс пе Ӗскі хучазы,

Чарғы киректерін ондайли
апарарға,—

Чаратханнар: Тӱлгее ам прокурор
поларға.

Чонның аразында, тізең, мындағ
чоох чайылчаң:

¹ Архив — кирек-чарахтаң иртіп парған, иргі пічіктерні чыында тут-
чатхан чир.

Түлгүні Сортан палыхнаң
Тимер сыйлачаң полған тіп.
Андағ даа полза чарғычылар
Артых сырайға көрбееннер.
Киректі үзүріп, аның түўнчеең систерге
Күстенмееннер,

Сортанның за иткен сайбаан
Харах нууп көрерге паза чарабаан.
Паза итчее чоғыл: кирек пол тур
чарадығ сығарарға:

Пасхазы көре хорыхсын тибес,
Хайран Сортанны пыролирға:
Ағасха хызып мондырарға.

Чөптіг чарадығ алдылар.

«Айдас чарғычылар! — Түлгү чоохтан сыхты. —

Сортанға мин пасха өдіріс сағын таптым;

Аны ағасха іл салары — ас;

Андағ өдірісті ағаа пирерге чарабас.

Піди идер кирек: Мында пісте

Пір дее көрілбеен өдірісті

Сортанға пирерге; мының соонда чойлар

Хачан даа чочынып чуртазыннар.

Аны суға силібізерге». —

«Маңат! Чахсы! Чарир іди идібізерге!» —

Чарғычылар хысхырысханнар.

Піди чарадып, Сортанны...

Суға кире тастабысханнар!

ПУҰР АДАЙ ХАЗААЗЫНДА

Хараа Пүүр, хой хазаазына
Кірчеңмін тіп,
Хабынмин халабас, адай хазаазына
Кире хонған.
Аң чызын тартып, Пүүрні
Көр салып,
Адайлар кинетін прайзы
Тура хонған.
Олар хазааны яңыландыра
Ур турлар,
Ора-чара тарт саларға, аңзар
Атыгып турлар.
Адайчылар хысхырысчалар:
«Ай ооллар, мына — оғыр!»
Ізік сах олох туста
Чабыл парған,
Ікі-үс минутадаң адай хазаазы
Адха айлан парған.
Хайзы палкалығ, хайзы, тізең,
Мылтыхтығ чүгүрче.
«Хая, от ағылыңар!» — хай піреезі
хысхырча.
От ағылдылар. Минің
Пүүрім

Одыр, пулунда соон чапсыра
тут салған;
Тістерін тазылатча,
Тірбейтіпче түгін;
Көрзең, харахпынаң ол прайзын
Чібіскедег.
Көребес сағынып ол
Пілін тур:
Сағам мында мал алнында
Нимес.
Санас саларға хой үчүн
Кирек пол тур.
Минің көйтиим,
Микее түзүрерге тіп,
Ырахтын ибірініп, піди
чоохтан сыхты:
«Ынағчылар, пу прай суулас
нимее киректір?
Пуруннаң пеер сірернің свадыңарнаң
Кумыңар полчам.
Пу хырызысха килбеем сірерзер —
Чаразарға килдім.
Мының алнында полған нимені
Ундут салыңар!
Мыннаң андар чөптіг, ынағ полаңар!
Мағаа, тізең, мындағы малны тибіредер
Сағыс кірердең,
Малларыңар үчүн пасказынаң мин
Чоо чізем.
Ил чонға мин пүөр сөзін пирчем:
Мыннаң андар»... —
«Истек, хончих, — тіп Пүөрні пір аңчы
тохтатхан. —

Син көк поразың, мин, тізең,
хыр пастығбын.
Сірернің пұūr істіңерні мин
Хачаннаоҳ ала пілчем.
Аннаңар мин мындағ
Кибірліг полчабын:
Ачын пұūrнең тілге пыспасха
Теерізін не суурып алардаң пасха».
Пұūrге аңчы саҳ андох
Адайларын позытхан.

ЧОЙ

Хайдаг-да дворянин (алай ба Князь)
Ыраххы чорыхтаң айлан килебес,
Нанчызынаң чазаг чазыда пас чөре
Чапсых хабарларын агаа чайча.
Махтанып, көп ниме чоохтап пирген.
Полған нимее полбаанны хозып,
Чойлан пирген.

«Чох, ноо ниме көргем,—

Чоохтанча ол нанчызына,—

Аны паза мин көр полбаспын,

Андаг чирде паза поларға килиспес.

Сірернің мында хайдаг крайдыр?

Сині чох ізіг, нимезе соох,

Пірде, тізең, күн чазыныбысча,

Піреде ол синінең азыра чарыпча.

Анда, тізең, аринча даа рай!

Аны сағын килзең — чўрееңе өрчіліг!

Тон даа, свечі дее кирек чоғыл анда,

Тооза ниме мындағыдаң пасха,

Хараағызы хайдаг ниме полчаң —

Хайча даа чуртазаң, пілбессің син аны

Чыл ибіре, чыл тооза анда

Чылыг май күнін не көрерзін.

Анда чир тамаан пірдеезі одыртпас,
Асты анда пірдеезі таарыбас.

Көрчең ползаң, анда ниме өзіп пысчатханын, —
Көксің көдіріліп, сағызың хайнирчых!

Анча-мынчазын чоохтаанда,
Ам даа көп нимес чоохтап пирим.

Пот, үгүрсү Римде көргем,
Пу тусха теере сағыстаң сыхпинча.

Киртін поларзың ма, мин чоохтазам?

Кизек, улуг нимес тагча полған». —

«Чапсыстыг ниме ол, — нанчызы нандырған. —

Чарыхта тиксі дее чирде хайхас чайыл парған.

Полғаны ла көріп сизін полбинча,
Позыбыс таа сағам хайхасха чит парибыс.

Андаг таңнасты, мин марғызардаабын,

Ам даа син көргелек поларзың.

Харал турған тигі тахтаны көрчезің ме?

Хазыр суғны кизіре ол парыбысхан.

Ол тахтача піс ам иртербіс,

Ондайы за, аның мындаг:

Чой кизілер пірдеезі тідінмес —

Ол тахтача иртерге:

Кис парирып, чарымына даа ол читпес —

Кинетін өтіре суға ол түс парар.

Чой нимес кизі хайди даа, хаңаалыг даа киссе,

Чолы чахсы — пір дее ниме полбас». —

«Сууңар чи хайдагдыр?» —

Сурыбысты анзы.

«Тайыс нимес — тирең, —

Таап нандырды мынзы, —

Чарых үстүнде, ынағчым,

Чапсыстыг ниме көп!

Син, чоохтаан үгүрсү — улуг,

Синнең пірдеезі сарыспас,

Тағ сині тiдiң ме син хайдағ?» —
«Тағча полбаза даа, тура сині полар». —
«Ағаа даа киртiнерге сидiк!
Андағ даа полза, чапсыстығ.
Пiс тее парар тахта,
Пiлгенде, чапсыстығох.
Хайди даа ол Чойны кiдiр полбинча, —
Хайхастығ нима, — прай город пiлче, хайди
Ирткен часхызын аныңча парчадып,
Iкi журналистнең портной суға тўс парғаннар.
Сарыс чоғыл, сын на полза, чапсыстығ нима
Сағам чоохтаан ўгўрсўннiң тура синiнче полғаны». —
«Ағаа тың даа чапсирға кирек чоғыл,
Аны ла пiлерге кирек мында:
Син сағынма, прай чирде туралар
Синi чох, мындағы осхас, улуг тiп.
Хайдағ анда турачахтар:
Хайди полза iкi кiзее ле,
Ито, одырып таа, тур таа полбас!» —
«Iкi дее кiзi сыыр ўгўрсў
Хайхастығ нима ол.
Хайдағдыр, неке, тахтабыс:
Аныңча чой кiзi пис тее хаалағ итпес,
Андох суға кўзўрир!
Чоох чоғыл, синiң Римдегi ўгўрсiн
Чапсыстығ даа полза...» —
«Истек се, — Чой ўстi аның чооғын, —
Иртең че кичiгче, тахтача парғанча».

ТЕРБЕНЧІ

Өткін суғ Тербенчінің туун
Өтіре азып, алғыда чіп сыххан.
 Пида пастап улуг полбасчых,
 Піліп ол тоғысха хол ла теерзе.
Кирек хайдағдыр за? Тербенчим
Кілексібін, сағысырабин пас чөр.
 Уламнаң на улам кўн сай
 Улғаада чіпче суғ Тербенчінің туун.
Көнекнең не урған чіли,
Көбіктеліп суғ ах тур.
 «Эй, Тербенчі, изеп, тырбанып турба!
 Ээзі кізее сағысты хаап, туғны тыхтир кирек!»
Тербенчі, тізең, чоохтапча: «Пидаға
Теере ам даа ырах, Талай суғ
 Мағаа кирек чоғыл. Минің вегімде
 Майылбаабын мин суғдаң: теербенім суғдан
 пай».
Хайыхсынмин Тербенчі узупча.
Хайнап, пурлап суғ, сабаннаң урған чіли, ахча.
 Амды анда чиде салды:
 Аринча тууның суу хызырылып парды,
Тербен тазы турыбысты,
Тербенчінің теербені тоғынминыбысты.

Ам тербенчiм хайына тўстi,—
Аахтап, оохтап, пичеллен тур;
Халған суғны хайди ўзўрлеп,
Хайраллап-ал халарын сағын тур.
Тууның хыринда суғ ор парғанын кўрiп турча.
Туғ хазынзар кўрзе, таңахтар суғатха килче.
«Алығлар таңахтар, нимее чарабастар!
Аар-пеер кўр турбын позым даа,
Суғ алчаң чир пiлбин. Сiрер, тiзен,
Суумны прай iс парарға пеер килдер!» —
Тарын парған Тербенчi хысхырған,
Таңахтарны анаң чоо сапхлабысхан.
Хайдағ туза пу ондайнаң ол поэна иттi?
Харнын тырбанып таңах таа, суғ даа чох
Ол чуртынзар пастырды.

КРЕСЕННЕҢ ЧАЛЧЫЗЫ

Ағас аразынча, иирзер тарта,
Апсах-кресен чалчызынаң
Айланып одырған покостаң
ибінзер.

Хамахтаң хамахха кинетін оларға
Хайдар-хайдар улуг аба учурап парған
(хайдаң сығара хонғанын көрбин дее халғаннар).
Аахтабызарға даа кресен маңнанмаан,
Аба аны харбап алған;
Андарып алып, ууп, унадып, аар-пеер
ағахтандырча.

Пастир чирін аба ам кілеп тур:
Пазың кресеннің чыстапча...
Паза чарых үстүн көр полбазын
кресенім пілін тур.

Абаның алтынаң кресен апсах
Алданып, чоохтапча чалчызына:
«Аарлығ минің Степанычаам,
табыранча ал халдах!»

Палтызын алып алып, наа Геркулес¹
Пар-чох күзін прай сығарып,

¹ Геркулес — синінең азыра күстіг кізі. Грек чошының пымахтарының геройы.

Пазын абаның орта чара
ал тастаан,
Тимір сызырозынаң, тізең,
Тизе сазыбысхан аның харнын.
Аба, оорли түзіп,
Аңдарыл парған.
Абам минің ол парған.
Пида иртіп парды.
Пилін поэының тудынып,
Пір дее чирде палығ ние чох
Кресен азахха турды.
Чалчызын ам ол хырысча,
Чаңдап, көксеп, ағаа ол хысхырча:
«Чарым сағысты, көрбессің ме зе!» —
«Йоо халағай!
Хайди пол парды пу?» — тіп сағынып,
Хайхап тур өрекен Степаным.
«Хайдағ, ноо ниеменің үчүн?» —
Сурча ол.
«Алығның сағызы анча ла! —
Ағаа пазох кресен тапсаан.—
Абаны аңдардым тіп, өрін турзың!
Анзын за син пір дее пілбинчезін:
Аңымның теерізін прай
Ардадып салдың!»

САРЫСХАНАҢ ХЫМЫСХА

Сарысха чай тооза
Сарнап ла чөргөн.
Хызыл чайгының кўннерін
Хынығ, көгліг иртірген.
Хазыр хыстың чит килгенін
Хабынмин даа ол халған.
Арығ чазы хубар парған,
Азых, тамаҳ-ас пир сыххан.
Чылығ, чарых кўннер чоғыл —
Чырғал чоғыл Сарысхаа.
Чайғыда пўрнің алтында —
Чарых тура, стол ағаа,
Ол ниме прай иртіп парған,
Оой нимес Сарысхаа амды —
Хысхы Соохтарнаң хада
Хызығыс, өзөгисті ағылды.
Сарысха паза ырлабинча,
Сағысха кірербе ыр даа.
Харында пір дее ниме чохта,
Хабыра ол тартыбысханда?
Чабал сағысырасха тың пастырыбысхан
Чадап Хымысхазар ол чыл пари.
Хорғыстығ хысхыны алтап аларға
Хончиннаң сурынарға сағын пари.

«Ынағ, паарсах Кумым, мині тастаба,—
Ырчы Сарысха сурынды аннаң,—
Чайғы күннерге ле теере, хончиичаам,
Чахсы идіп, азырап чылытсаң...»—
«Мағаа, кумычаам, чапсыстығ пол тур,—
Матыр Хымысха ағаа чоохтанған,—
Тоғындың ма анаң син чайғызын?»—
«Тоғыс идерге маам даа чох полған!
Саста, чазыда — нымзах көк отта
Сарыннаң көг час сай чайылчаң,
Андағ көге минің пазым
Айлахтанып, майығып парчаң». —
«Чахсы син...» — «Мин я — пілбеске кире
Чай тооза ырлап ла чөргем». —
«Сыбыра ырлап ла чөрдің ме? Ол кирек:
Сығып пар плесет сал көр».

84/2 Doc - 6X/6-5

P 1

XK-85

1631419X

Крылов И. А.

Баскылар

1966

$$0.09$$

157	190	93	190
-----	-----	----	-----

Паазы 9 ахча.

Иван Андреевич Крылов

БАСНИ

Переводчик К. Самрин

Рисунки А. Лаптева
Перерисовка худ. А. Ф. Калинина.

Составитель У. Н. Кирбижекова

Редактор М. Р. Баинов
Худ. редактор В. А. Тодыков
Тех. редактор А. А. Самрина
Корректор М. Е. Шоева.

* * *

Сдано в набор 10 февраля 1966 г. Подписано к печати 1 апреля 1966 г.
Формат бумаги $60 \times 84\frac{1}{16}$. Печ. л. 3,25. Уч.-изд. л. 1,77. Заказ 1021.
Тираж 1000 экз. Цена 9 коп.

* * *

Красноярское книжное издательство,
Хакаское отделение,
г. Абакан, проспект Ленина, 84.
Хакасская областная типография,
г. Абакан, Хакасская, 56.